

NEPOZNATO ARHEOLOŠKO NALAZIŠTE VELIĆ KOD TRILJA

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790350.24>

U radu su prikazani preliminarni rezultati arheoloških istraživanja na nalazištu Velić koje je smješteno tek nekoliko kilometara sjeveroistočno od grada Trilja. Nalazište je do 2011. god. bilo potpuno nepoznato stručnoj javnosti, a na njega je upozorio jedan stanovnik Velića. Nakon preliminarnog obilaska terena i arheološkog pregleda terena, utvrđeno je postojanje dijelom iskopane nadsvođene grobnice s ostacima ljudskog kostura, te je utvrđeno da se na prostoru oko grobnice nalaze ostaci većeg broja građevinskih objekata nedefinirane namjene. Nakon upisa u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, na nalazištu su od 2013. do 2019. god. provedena arheološka istraživanja. Pri tome su istraženi ostaci građevine pravokutnog tlocrta s polukružnom apsidom na istočnoj strani i grobnicom u sjevernoj prostoriji. Preliminarno se cijela građevina može grubo datirati u razdoblje kasne antike i interpretirati kao ranokršćanska memorija. Arheološki pregled i mapiranje cijelog nalazišta potvrdili su postojanje daljnjih objekata u okolici memorije.

Ključne riječi: *Velić, Trilj, Tilurium, kasna antika, rano kršćanstvo, nadsvođena grobnica*

Arheološko nalazište Velić kod Trilja smješteno je tek nekoliko kilometara sjeveroistočno od grada Trilja, odnosno između sela Jabuka i Velić, neposredno uz sjeverni rub državne ceste D220 (Čvor Bisko (A1) – granični prijelaz Kamensko (BiH)), koja povezuje Trilj i Livno. Nalazište je do 2011. god. bilo potpuno nepoznato stručnoj javnosti, a na njega je upozorio jedan stanovnik Velića.¹ Nalazište su potom u proljeće 2011. god. obišli arheolozi iz Konzervatorskog odjela i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, koji su pri tome utvrdili postojanje grobnice i potrebu za arheološkim pregledom šireg prostora oko grobnice.² U suradnji Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Muzeja triljskog kraja u Trilju i Arheološkog muzeja u Splitu u srpnju 2011. god. proveden je arheološki pregled nalazišta. Njime je na k. č. 228/2 k. o. Vedrine potvrđeno postojanje dijelom iskopane nadsvođene grobnice s ostacima ljudskog kostura te je utvrđeno da se na prostoru oko grobnice nalaze ostaci većeg broja građevinskih objekata nedefinirane namjene. Oni su raspoređeni na jednoj zaravni, okvirnih dimenzija 200 x 300 m, koja leži između sela Jabuke i Velića, odnosno na k. č. 213/8, 213/9, 227, 228/1, 228/2, 228/3, 228/4 i 226/10 k. o. Vedrine.³

¹ Gosp. Anđelko Maroš obavijestio je Konzervatorski odjel u Splitu o pronalasku jednog groba, kojeg je nažalost neovlašteno sam počeo iskopavati. Ovom prilikom zahvaljujemo gosp. Anđelku na iscrpnim informacijama i nesebičnoj pomoći koju je pružio pri nastavku istraživanja na arheološkom nalazištu Velić kod Trilja.

² Ovom prilikom zahvaljujemo Dubravki Čerini iz Konzervatorskog odjelu u Splitu te Tomislavu Šeparoviću i Anti Jurčeviću iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu na upoznavanju s arheološkim nalazištem Velić te iscrpnim informacijama koje su nam pružili.

³ Demicheli – Jurčević 2011, 10; Bubić 2015, 96; Tončinić – Demicheli 2013, 622–624.

Navedeni prostor omeđen je ostacima bedema koji je u širini od 1,60 m izgrađen od klesanog kamena i žbuke. Kod ostataka građevinskih objekata radi se o urušenjima na kojima se mjestimično naziru zidovi koji se sijeku pod pravim kutom. Uočeni su ostaci jednog većeg objekta, sa zidovima širine 0,60 m, a u neposrednoj blizini grobnice nalazi se nekoliko humaka koji svojim oblikom upućuju na zaključak da se radi o daljnjim grobnicama.⁴ U prilog takvoj interpretaciji ide i činjenica da je i sama grobnica bila prekrivena humkom. Osim toga, uočene su i pojedine recentne strukture. Riječ je o jednom bunaru i različitim suhozidima koji se mogu dovesti u vezu s toponimom Krcine ograde i svjedočenjem mještana da je navedeni prostor tijekom 20. st. korišten za ispašu i čuvanje stoke.⁵ Nalazište je preliminarno uvjetno označeno kao naselje,⁶ a na temelju analogija istaknuta je i mogućnost postojanja crkvene građevine.⁷ Arheološki pregled nalazišta u srpnju 2011. god. i uvid u stariju literaturu, ukazali su na dva osnovna problema. Kao prvo, nedostatak značajnijih spomena u izvorima i literaturi, koji bi se mogli povezati s grobnicom i nalazištem,⁸ i kao drugo, nepristupačnost i nepreglednost nalazišta,⁹ koje su uvjetovane gustom mladom šumom s niskim granjem i raslinjem po ljeti, a s lišćem potpuno prekrivenim tlom po zimi (slika 1 i 2).

Slika 1. Pogled na nadsvodenu grobnicu prilikom terenskog pregleda u srpnju 2011. god. (VEL11-dig0047)

Slika 2. Pogled na nadsvodenu grobnicu na početku iskopavanja u veljači 2013. god. (VEL13-dig0003)

Oba su problema predstavljala prepreku za dataciju, interpretaciju i daljnje istraživanje nalazišta, a uz to se kao problem i dalje nametala činjenica da je grobnica dijelom iskopana i time izložena devastaciji.

Stoga je aktivnost Odsjeka za arheologiju u razdoblju od 2011. god. nadalje kao prvo usmjerena prema administrativnoj zaštiti nalazišta. Na osnovi arheološkog pregleda provedenog u srpnju 2011. god. područje obuhvaćeno k. č. 213/8, 213/9, 227, 228/1, 228/2, 228/3, 228/4 i 226/10 k. o. Vedrine zaštićeno je 23. srpnja 2012. god. kao kulturno dobro i upisano u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske – Listu zaštićenih kulturnih dobara pod brojem Z-5709.¹⁰ Time je mogla započeti druga aktivnost, odnosno arheološko istraživanje, dokumentiranje i preliminarna zaštita

⁴ Demicheli – Jurčević 2011, 10; Bubić 2015, 96.

⁵ Bubić 2015, 93.

⁶ Demicheli – Jurčević 2011, 10; Bubić 2015, 93.

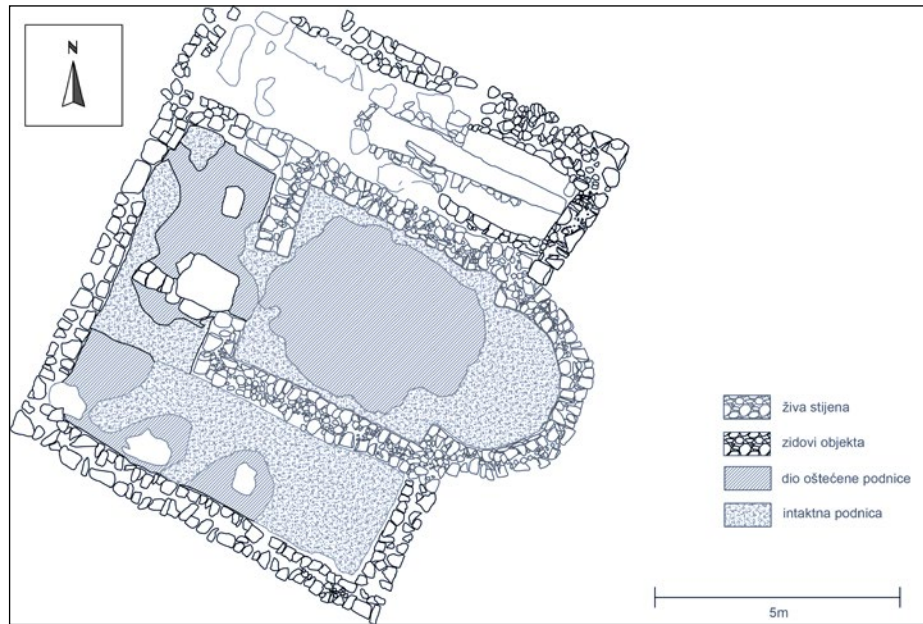
⁷ Bubić 2015, 98.

⁸ Demicheli – Jurčević 2011, 6–7; Bubić 2015, 94–96.

⁹ Demicheli – Jurčević 2011, 4–5 i 10; Bubić 2015, 93–94.

¹⁰ <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=358975221>

grobnice, što je provedeno 2013. god.¹¹ Nakon što su ta istraživanja više-manje jasno pokazala da grobnica nije samostalni objekt, već dio jedne veće građevine, otvorila su se nova pitanja.¹²

Slika 3. Velić, tlocrtni prikaz rezultata istraživanja od 2013. do 2019. god. (VELIĆ 19-005)

Slika 4. 3D model rezultata istraživanja od 2013. do 2019. god. izrađen pomoću računalnog programa Agisoft Photoscan (VELIĆ 19-003)

¹¹ Tončinić – Demicheli 2013. U istraživanje su se u veljači 2013. god. uključili i Maja Petrinec te Ante Jurčević iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu kojima i ovom prilikom zahvaljujem na kolegijalnoj pomoći i dragoj uspomeni.

¹² Usporedi tlocrt istraženih dijelova grobnice Tončinić – Demicheli 2013, 624. Arheološka istraživanja na nalazištu Velić kod Trilja stoga su nastavljena, a od 2016. god. sufinancira ih Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Za rezultate istraživanja usporedi Tončinić – Demicheli 2013; Tončinić *et al.* 2014; 2015; 2016; 2017; 2018; 2019.

U navedenom razdoblju istraženi su, dokumentirani i preliminarno zaštićeni ostaci građevine pravokutnog tlocrta dimenzija 8,46 x 10,52 m, s polukružnom apsidom širine 2,74 m i dubine 1,92 m na istočnoj strani (slika 3 i 4).¹⁵ Građevina zajedno s apsidom poprima dimenzije 10,25 x 10,52 m i sastoji se od tri prostorije. Središnja prostorija unutarnjih dimenzija 3,75 x 4,35 m ima apsidu na istočnoj strani. S njene zapadne i južne strane nalazi se prostorija s tlocrtom u obliku slova „L“. Unutrašnje dimenzije zapadnog kraka prostorije iznose 2,20 x 6,70 m, a one južnog kraka 8,46 x 3,40 m. Sa sjeverne strane nalazi se prostorija dimenzija 7,86 x 2,17 m, a u njenom istočnom dijelu smještena je sama grobnica. Ona ima pravokutni tlocrt orijentacije istok-zapad. Sa sjeverne, južne i istočne strane omeđena je zidovima SJ 4, 5 i 6. Sjeverni zid, zid SJ 4, dugačak je 9,04 m, a u prosjeku je širok 0,64 m. Južni zid, zid SJ 5, širok je 0,64 m i dugačak 5,94 m. Zid SJ 6 širok je 0,65 m, a dugačak 3,32 m. Unutar grobnice, uz zidove SJ 4 i 5, smještena su dva zidana ožbukana ležaja za pokojnike SJ 10 i SJ 11, između kojih se nalazi kanal SJ 12. Ležaji su široki 0,70 m (SJ 10), odnosno 0,65 m (SJ 11), dok širina kanala između ležaja SJ 12 iznosi 0,67 – 0,45 m. Na istočnoj strani ležaja SJ 11, u kutu između zidova SJ 4 i SJ 6, dokumentiran je kameni jastuk za glavu (slika 14). Uzduž unutrašnje strane zidova SJ 4 i 5 pružaju se manje pravilno tesane ploče muljike SJ 9, koje su tvorile bačvasti svod. Sam bačvasti svod grobnice nije sačuvan, ali su sačuvani njegovi ostaci na ulazu u grobnicu (slika 5) i na zidu SJ 6, na kojem je dokumentiran kompletni luk svoda (slika 6). Na temelju manjih pravilno tesanih ploča muljike SJ 9 i poznatih primjera presvođenih grobnica, može se pretpostaviti da su ploče muljike bile postavljene „na nož“ i međusobno povezane žbukom. Nasuprot zida SJ 6 dokumentiran je ulaz u grobnicu širok 0,67 m koji je izvorno bio zatvoren kamenom pločom. Širina ulaza odgovara širini kanala SJ 12, ali se kanal SJ 12 prema istoku sužava.

Slika 5. Pogled na ulaz u grobnicu s ostacima bačvastog svoda SJ 9 (VEL13-dig0192)

Slika 6. Luk bačvastog svoda na zidu SJ 6 s ostacima bačvastog svoda SJ 9 (VEL13-dig0202)

Ulazu u grobnicu pristupalo se iz sjeverne prostorije, iz dijelom obzidanog prostora koji podsjeća na ulaze tipa *a pozzetto*, pri čemu je kamen živac (čini se dijelom tesani) iskorišten kao obzid i kao stepenica za silazak na razinu kanala SJ 12 (slika 7 i 8). Sjeverna je prostorija s južne strane omeđena zidovima SJ 5 i SJ 8. Zid SJ 8, širok je 0,52 m i dugačak 1,14 m. Između zidova SJ 5 i SJ 8 dokumentiran je ulaz u sjevernu prostoriju, odnosno prag SJ 14 izrađen od kamenih ploča

¹⁵ Cijela je građevina orijentirana jugoistok-sjeverozapad, ali će se zbog lakšeg snalaženja ovdje koristiti orijentacija istok-zapad.

različitih dimenzija, preko kojeg se u nju silazilo. Širina praga, odnosno ulaza, iznosi 0,93 m (slika 9). Sjeverna je prostorija sa zapadne strane omeđena zidom SJ 7, a njegovo je unutrašnje, istočno lice u sjevernoj prostoriji dugačko 2,2 m. Zid SJ 7 širok je 0,54 m. Od zapadnog kraja zida SJ 8 na pravcu zida SJ 7 nastavlja se dalje prema jugu zid SJ 42. Zid SJ 42 dugačak je 0,61 m, a širok 0,62 m.

*Slika 7. Sjeverna prostorija, ulaz u grobnicu
(VEL 15-dig0054)*

*Slika 8. Sjeverna prostorija, ulaz u grobnicu
(VEL 15-dig0057)*

Slika 9. Ulaz (SJ 14) u sjevernu prostoriju (VEL 15-dig0133)

Paralelno sa zidom SJ 42 položen je zid SJ 19 koji se od zapadnog kraja zida SJ 5 nastavlja prema jugu. Zid SJ 19, zajedno sa zidovima SJ 5, 20, 21 i apsidom SJ 22, omeđuje središnju prostoriju. Dužina zida SJ 19 iznosi 2,38 m, a širina 0,69 m. Na istom pravcu kao i zid SJ 19, leži zid SJ 20. Dužina zida SJ 20 iznosi 1,67 m, a širina 0,64 m. Međusobna udaljenost zidova SJ 19 i SJ 20 iznosi 1,43 m, što je ujedno i širina ulaza u središnju prostoriju. Na jugu je središnja prostorija omeđena zidom SJ 21 koji se od južnog kraja zida SJ 20 nastavlja prema istoku. Dužina zida SJ 21 iznosi 5,57 m, a širina 0,69 m. Istočni krajevi zida SJ 5 i SJ 21 povezani su apsidom SJ 22. Zid apside SJ 22 širok je 0,63 m. Širina apside iznosi 2,75 m, a dubina 1,92 m. Jugozapadna prostorija sa središnjom dijeli zidove SJ 19, 20 i 21, a omeđena je i zidovima SJ 23, 24, 35, 8 i 42. Zid SJ 23 nadovezuje se na

istočni kraj zida SJ 21, odnosno južni kraj zida SJ 22, prema jugu. Dužina zida SJ 23 iznosi 3,36 m, a širina 0,76 m. Na južnom kraju zida SJ 23 prema zapadu se nadovezuje zid SJ 24. Dužina zida SJ 24 iznosi 8,46 m, a njegova širina iznosi 0,68 m. Na zapadni kraj zida SJ 24 nadovezuje se zid SJ 35 koji leži na pravcu zida SJ 42. Zid SJ 35 dugačak je 5,32 m, širok 0,58 m. Između zidova SJ 35 i SJ 42 dokumentiran je ulaz u građevinu, odnosno prag SJ 40 izrađen od dvije kamene ploče različitih dimenzija. Širina ulaza iznosi 1,36 m (slika 10).

Slika 10. Ulaz SJ 40 (VEL19-dig008)

Istražena i opisana građevina na početku istraživanja je jednim dijelom bila prekrivena iskopom koji je nastao njenim neovlaštenim iskopavanjem. Unutrašnjost prostorija je bila ispunjena slojem tamnosmeđe rastresite zemlje i manjih komada kamenja SJ 15 i slojevima urušenja SJ 1, 16, 31 i 36. Uklanjanjem SJ 15 i SJ 16 unutar apside SJ 22, dokumentirana je veća količina urušenih ploča muljike SJ 18, što potvrđuje da je riječ o urušenom svodu apside. Zidovi su izrađeni od većeg pravilno tesanog kamenja sa ispunom u sredini. Žbuka koja je povezivala kamenje i ispunu uglavnom je razgrađena, vjerojatno uslijed djelovanja korijenja na ostatke arhitekture. No, pri dnu zidova na više je mjesta sačuvana zidna žbuka koja prelazi u podnicu. To se odnosi na središnju i jugozapadnu prostoriju, gdje je u apsidi i uz zidove sačuvana intaktna podnica od žbuke SJ 27, 33 i 41 na koju se mjestimično nadovezuje i žbuka na zidovima (slika 11 i 12). Prema sredini središnje i jugozapadne prostorije podnica nije intaktna, već slabije očuvana, odnosno vjerojatno oštećena spomenutim urušenjima i/ili poroznom podlogom. U jugozapadnoj prostoriji, uz zapadno lice zida SJ 19, na manjoj površini podnica nije sačuvana te je time dokumentirana supstrukcija SJ 39 (slika 13). Pred ulazom u središnju prostoriju, izmaknuta desno od središnje osi ulaza, dokumentirana je četvrtasta ploča muljike (SJ 37) dimenzija 1,20 x 0,90 m (slika 13). U neposrednoj blizini dokumentirano je i nekoliko manjih uslojenih ploča te ulomak arhitektonske plastike koji podsjeća na dovratnik grobnice. I ležaji SJ 10 i 11, koji su zidani od kamenih ploča, bili su premazani debelim slojem žbuke, isto kao i unutrašnji zidovi grobnice. Za razliku od toga, na dnu sjeverne prostorije dokumentiran je kamen živac SJ 13 i sloj crvene glinaste zemlje SJ 3 koji se javlja između živca, a zidovi SJ 4, 5, 7 i 8 položeni su na njih. Kamen živac (čini se dijelom tesani) iskorišten je, kao što je već spomenuto, i kao stepenica za silazak iz sjeverne prostorije u grobnicu na razinu kanala SJ 12. Čini se da su pri gradnji vješto iskorištene prirodna konfiguracija terena, živa stijena, prirodne škrape i nabijena crljenica, kako bi se sa razine središnje (456,41 m)

i jugozapadne prostorije (456,18 m), preko kamenog praga (456,51 m) spustilo u sjevernu prostoriju (456,20 m), zatim stepenicom u živcu preko nekoliko nivoa (455,83 m) u grobnicu, odnosno na razinu kanala SJ 12 (455,29 m) između ležaja SJ 10 i 11, pri čemu su ležaji dokumentirani na apsolutnoj visini od 455,97 m (SJ 10), odnosno 456,08 m (SJ 11).

Slika 11. Središnja prostorija, pogled na zid SJ 5 s ostacima žbuke i podnicom SJ 41 (VEL17-dig0055)

Slika 12. Središnja prostorija, pogled na zid SJ 22 s ostacima žbuke i podnicom SJ 41 (VEL17-dig0073)

Slika 13. Jugozapadna prostorija, podnica SJ 41, supstrukcija SJ 39 i ploča muljike SJ 37 (VEL19-dig015).

Na ležaju SJ 10 uza zid SJ 5 dokumentiran je kostur s lubanjom na istoku (slika 14), a dijelovi kostura dokumentirani su i u kanalu SJ 12 i u ulazu u grobnicu. Riječ je o kosturu muškarca koji je preminuo u dobi od 50 do 60 godina, a zabilježeno je i više fragmenata životinjskih kostiju.¹⁴ Kamena ploča, koja je na ulazu u grobnicu dokumentirana u uspravnom položaju (slika 7 i 8), izvorno je služila kao vrata grobnice, ali je grobnica pronađena otvorena. To, zajedno sa činjenicom da su dijelovi kostura dokumentirani na južnom ležaju SJ 10, u kanalu SJ 12 i u ulazu u grobnicu, potvrđuje da je grobnica bila devastirana prije neovlaštenog iskopavanja. Taj zahvat, naime,

¹⁴ Šlaus *et al.* 2013.

nije dosegnuo niti razinu kanala SJ 12 između ležaja SJ 10 i 11, niti ulaz grobnice. O prethodnoj devastaciji svjedoče daljnji nalazi ljudskog osteološkog materijala i kontekst njihovog nalaza. U urušenju unutar središnje prostorije, u SJ 25, nađena je donja čeljust, vjerojatno ženske osobe starosti više od 40 godina, zatim u SJ 28 lijeva i desna ključna kost te desna podlaktica i nadlaktica, najvjerojatnije muške osobe starije od 40 godina.¹⁵

Slika 14. Sjeverna prostorija, grobnica 1 s ostacima pokojnika na klupi SJ 11 (VEL13-dig0111)

Za sada ne postoje naznake kada je došlo do navedene devastacije, a njeni jasni pokazatelji u ovoj fazi istraživanja dodatno otežavaju datiranje cijele građevine. Istraživanje, naime, uz dokumentiranu devastaciju karakterizira relativno mali broj pokretnih nalaza. Prevladavaju jako fragmentirani keramički nalazi i sporadični loše sačuvani metalni nalazi koji se trenutačno još uvijek nalaze na konzervaciji. Jedan jako loše očuvani novac određen je kao novac sredine 4. st.¹⁶ On je nađen u sjevernoj prostoriji, u sloju crvene glinaste zemlje SJ 3. S obzirom na činjenicu da su dijelovi jednog kostura dokumentirani u grobnici, na ležaju SJ 10, u kanalu SJ 12 i u ulazu u grobnicu, a dijelovi druga dva čak u središnjoj prostoriji, nije isključeno da je novac izvorno bio prilog u grobnici i da je sa izvlačenjem sadržaja grobnice dospio na mjesto nalaza. Prema kontekstu nalaza, ipak je vjerojatnije da je sloj crvene glinaste zemlje SJ 3 nastao zapunjavanjem škrapa u kamenu živcu u vrijeme podizanja građevine i da vrijeme kovanja novca između 348. i 361. god. predstavlja *terminus ante quem non* za gradnju. Time su za sada iscrpljeni nalazi koji pružaju osnovu za datiranje grobnice i cijele građevine, pa je potrebno konzultirati analogije.

Grobnice sa bačvastim svodom i ulazom tipa *a pozzetto* dokumentirane su u Saloni,¹⁷ konkretno na Manastirinama,¹⁸ Kapljuču,¹⁹ Marusincu²⁰ i na Zapadnoj nekropoli,²¹ nadalje u zaleđu Salone, u Klapavicama kod Klisa,²² u Vrbi kod Glamoča,²³ na nalazištu Mandarića Crkvine kod Ciste

¹⁵ Šlaus *et al.* 2018.

¹⁶ Ae2 ili Ae3 pripada tipu pali konjanik s legendom FEL(icior) TEMP(orum) REPARATIO. Kuje se između 348. i 361. god. za vladavine cara Konstancija II. Avers: Loše sačuvan. Revers: Rimski vojnik ili Virtus probada kopljem palog barbarskog konjanika. Varijacije prikazuju barbarskog konjanika u različitim pozama, kako kleči, kako se okreće prema vojniku, pada na konja ili sjedi pored konja, ali redovito umire. Kovnica nečitka. RIC VIII ζ Zahvaljujem kolegici doc. dr. sc. Ani Pavlović na određivanju novca.

¹⁷ Za pregled zidanih presvođenih grobnica s ulazom tipa *a pozzetto* u Saloni vidi: Bubić 2016, 370–373, kat. br. 888–900.

¹⁸ Egger 1926, 36–38, sl. 33–37.

¹⁹ Brøndsted 1928, 135–137, Plan VIII.

²⁰ Dyggve – Egger 1939, 6–14, sl. 5.

²¹ Kirigin *et al.* 1987, 42–43.

²² Jurčević 2007, 254, Grob 25.

²³ Bojanovski 1980–1981.

Velike,²⁴ u Prološcu Donjem – Postanju,²⁵ u Zmijavcima kod Imotskog,²⁶ u zaleđu Narone²⁷ i dublje u unutrašnjosti provincije Dalmacije.²⁸ Ovakve su se grobnice upotrebljavale i u poganskom i u ranokršćanskom kontekstu, a datiraju se u razdoblje od 4. do 7. st. U usporedbi s navedenim grobnicama, grobnica iz Velića ipak se izdvaja po činjenici da je sastavni dio veće građevine i da nema klasičan ulaz tipa *a pozzetto*. Najbližu paralelu za dokumentiranu građevinu za sada predstavlja sličan objekt na nalazištu Crkvina u Galovcu kod Zadra.²⁹ Riječ je o četverokutnoj građevini dimenzija 11 x 10 m s apsidom širine 2,75 m i dubine 2 m na istočnoj strani. Građevina se sastoji od tri prostorije. Središnja prostorija dimenzija 6,7 x 3,9 m ima apsidu na istočnoj strani. S njene sjeverne strane nalazi se prostorija dimenzija 6,6 x 2,5 m, a s južne prostorija dimenzija 7,5 x 2,5 m. Na istočnoj strani južne prostorije smještena je grobnica na svod. Janko Belošević je ovu građevinu preliminarno interpretirao kao ranokršćansku memoriju,³⁰ da bi se pri konačnoj objavi opredijelio za izvorno poganski kulturni objekt, koji je kasnije prenamijenjen u ranokršćanski oratorij, i na čijim je ostacima, po prestanku kultne namjene, podignuta grobnica na svod.³¹ Za svoju konačnu interpretaciju, doduše, ističe kako nema dostatnih arheoloških dokaza, već ju temelji na arheološkim indicijama, odnosno na pojedinim arheološkim nalazima koji su nađeni u blizini opisane građevine. Konkretno na dva žrtvenika posvećena Jupiteru,³² odnosno Liberu, Junonama i Silvanu,³³ četiri kasnoantička novca od kojih po jedan pripada Konstantinu I (306. – 337.) i Valensu (364. – 378.), a preostala dva nije bilo moguće odrediti, te na ulomku kamene grobne menze.³⁴ I dok se građevine u Veliću kod Trilja i Crkvini u Galovcu po tlocrtu, dimenzijama, konstrukciji grobnice³⁵ i numizmatičkim nalazima u velikoj mjeri podudaraju, istovremeno postoje i razlike. Kao prvo, u Veliću nisu zabilježeni nalazi na osnovi kojih bi se moglo pretpostaviti postojanje faza koje su prethodile i slijedile nakon građevine s grobnicom na svod. Kao drugo, nisu dokumentirane ni različite faze izgradnje. Grobnica je izgrađena istovremeno s ostatkom građevine, kao integralni dio koncepta. S obzirom na sve navedeno, preliminarno se cijela građevina istražena na nalazištu Velić može grubo datirati u razdoblje kasne antike i interpretirati kao ranokršćanska memorija. Pitanje njene konkretne datacije i atribucije za sada treba prepustiti nastavku arheoloških iskopavanja, a isto vrijedi i za pitanje karaktera cijelog nalazišta.

Do pojedinih odgovora na posljednje pitanje uspjelo se ipak doći i nastavkom arheološkog pregleda i mapiranjem nalazišta Velić koji bi ga mogli smjestiti u zemljopisni i povijesni kontekst. Navedene su aktivnosti sustavno provedene paralelno s arheološkim istraživanjem.³⁶ Tako su već

²⁴ Maršić – Gudelj – Lozo 2000, 119 i 123; Gudelj 2011, 25–26.

²⁵ Gudelj 2006, 52–54.

²⁶ Cambi – Gamulin – Tonković 1999, 41–47.

²⁷ Miličević–Capek 2009.

²⁸ Za pregled kasnoantičkih grobnica na svod u BiH vidi: Paškvalin 1959; 1970; Bojanovski 1964; u Oborcima kod Donjeg Vakufa vidi: Basler 1960, 59–70; i Varvari na izvoru Rame vidi: Nikolajević 1969, 219–223.

²⁹ Belošević 1997, 305, 310–311, sl. 1. I, T. 2.2; Belošević 1998, 74–75, Fig. 1, 1, T. II, 2.

³⁰ Belošević 1992, 80–83, sl. 1, T. II, 2 i T. III, 1 i 2.

³¹ Belošević 1997, 310–311; Belošević 1998, 74–75.

³² Usporedi Belošević 1990, T. IV.

³³ Usporedi Medini 1987.

³⁴ Belošević 1997, 311; Belošević 1998, 74.

³⁵ Usporedi Belošević 1989, 75–76, T. V, 1 i T. VI.

³⁶ Bužanić *et al.* 2017. Arheološki pregled i mapiranje nalazišta Velić, provedeno je u okviru studentskih projekata *Mapiranje terena i arheoloških objekata na ranokršćanskom nalazištu Jabuka – Velić*, koje je temeljem godišnjih Natječaja za sufinanciranje studentskih projekata između 2014. i 2016. godine financirao Filozofski fakultet Sveučilišta u

2014. god. totalnom mjernom stanicom dokumentirane građevine nedefinirane namjene prethodno zabilježene oko grobnice, čime je dobivena mapa nalazišta u krugu od 50 m oko memorije. Uklanjanjem niskog raslinja, lišća i humusa, dokumentirani su zidovi široki 0,60 – 0,70 m, i potvrđeni ostaci pet pravokutnih objekata površine 12,81 x 8,19 m (objekt 1), 8,71 x 10,42 m (objekt 2), 7,04 x 6,88 m (objekt 3) i 14,48 x 7,89 m (objekt 4). Za objekt 4 se uz to moglo pretpostaviti da je dio veće cjeline ili da postoje daljnji objekti vezani uz njega.³⁷ Pri tome je gusta mlada šuma, s niskim granjem i raslinjem po ljeti i s lišćem potpuno prekrivenim tlom po zimi, znatno otežavala snimanje totalnom mjernom stanicom te onemogućavala klasičan pregled terena i sagledavanja nalazišta u cjelini. Stoga se u nastavku projekta mapiranju nalazišta Velić pristupilo primjenom dviju novih metoda. Kao prvo, provođenjem terenskog pregleda uz korištenje mobilne aplikacije Polaris Navigation kojom su bilježene rute kretanja i arheološke strukture uočene prilikom pregleda. Ukupno je dokumentiran položaj četrnaest objekata i nekoliko mogućih objekata, ali uzimajući u obzir gustu mladu šumu, nije isključeno da postoje i daljnji objekti koji za sada nisu prepoznati.³⁸ Na taj je način izrađena mapa čitavog nalazišta na osnovi koje se može naslutiti da se ono ne prostire po čitavom području obuhvaćenom zaštitom. Druga metoda je fotogrametrijsko modeliranje u programu Agisoft Photoscan, odnosno izrada 3D modela terena uz pomoć kontinuiranog slijeda fotografija. Kako zbog guste šume i krošnji bespilotnom letjelicom nisu postignuti zadovoljavajući rezultati, dio nalazišta u neposrednoj okolici grobnice očišćen je od raslinja i granja do visine od oko 2,5 metra. Zatim je u paralelnom pravocrtnom kretanju uzduž planiranog područja dio nalazišta dokumentiran kontinuiranim slijedom fotografija snimljenim niskim štapom, odnosno sa visine od 2 do 4 m. Time je postignuta maksimalna učinkovitost slikanja i preklapanje fotografija u što većem obujmu. Na temelju snimljenih fotografija izrađen je 3D model objekata 3 i 4.³⁹ Pri tome je za daljnja istraživanja od posebnog značaja dobiveni 3D model objekta 4 s novim dokumentiranim zidovima,⁴⁰ ali i mogućnost spajanja i zajedničke interpretacije 3D modela memorije i objekata 3 i 4 (slika 15 i 16). Objekt 4 je, naime, najveći dokumentirani objekt na nalazištu Velić, odnosno objekt za kojeg je prethodno pretpostavljeno da bi mogao biti ostatak crkvene građevine.⁴¹ U tom kontekstu treba istaknuti i činjenicu da se najbolja paralela za memoriju u Veliću, objekt na nalazištu Crkvina u Galovcu kod Zadra, nalazi svega 10 m sjeverozapadno od ranokršćanske crkve iz 6. st.⁴² Nadalje, u raspravi o grobnicama na svod u Zmijavcima Nenad Cambi i dr. ističu kako je karakteristika *starokršćanskih lokaliteta u unutrašnjosti Dalmacije da se dvije do tri, rijetko više grobnica nalazi u ili oko jedne starokršćanske bazilike. Njihova nazočnost je pouzdana indicija i za samu baziliku koja se mora nalaziti u neposrednoj blizini.*⁴³ Tako su, na primjer, grobnice uza zapadni zid crkve potvrđene u Vrbi kod Glamoča,⁴⁴ Oborcima kod Donjeg Vakufa⁴⁵ i Varvari na izvoru Rame.⁴⁶

Zagrebu. Studenti-sudionici za navedene su projekte dobili Nagradu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Rektorovu nagradu Sveučilišta u Zagrebu.

³⁷ Tončinić *et al.* 2014, slika 4.

³⁸ Tončinić *et al.* 2015; Bužanić *et al.* 2017, 52–53, sl. 9–10.

³⁹ Bužanić *et al.* 2017, 54–57.

⁴⁰ Bužanić *et al.* 2017, sl. 11–14 i 16–18.

⁴¹ Bubić 2015, 98.

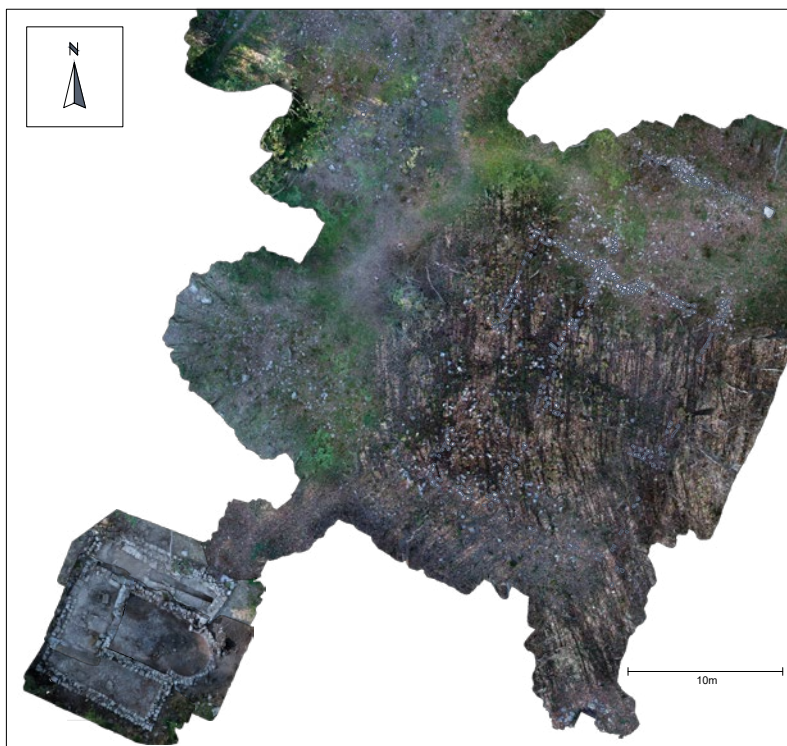
⁴² Belošević 1997, 305, 310–311, sl. 1. I, T. 2.2; Belošević 1998, 74–75, Fig. 1, 1, T. II, 2.

⁴³ Cambi – Gamulin – Tonković 1999, 46.

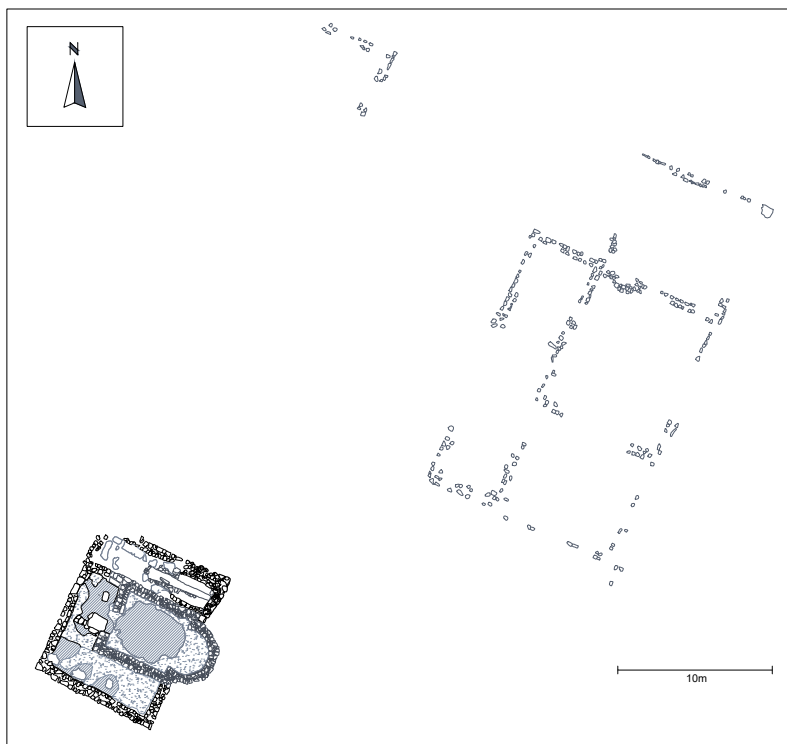
⁴⁴ Bojanovski 1980–1981.

⁴⁵ Basler 1960, 59–70.

⁴⁶ Nikolajević 1969, 219–223.

Sl. 15 3D model memorije i objekata 3 i 4 izrađenog uz pomoć računalnog programa Agisoft Photoscan (VELIĆ 18-006)

Sl. 16 Tlocrt memorije i dokumentiranih zidova na objektima 3 i 4 (VELIĆ 19-005)

Čini se da rezultati arheoloških iskopavanja i mapiranja u kombinaciji s analogijama potvrđuju pretpostavku o postojanju daljnjih grobnica, možda i memorija i crkve, ali su istovremeno ponovno naglasili problem nedostatka značajnijih spomena u antičkim izvorima i starijoj literaturi s kojima bi se nalazište Velić kod Trilja moglo povezati.⁴⁷ Bez toga, u ovoj fazi istraživanja, ni interpretacija nalazišta nije moguća. Pri tome je navedeni nedostatak zanimljiv već zbog činjenice što Velić leži nedaleko od antičkih nalazišta koja su potvrđena antičkim izvorima ili arheološkim nalazima od početka 1. st. po. Krista, a cijeli prostor oko Velića upravo je zbog toga rano ušao u fokus znanstvenih istraživanja. Velić, naime, leži uz rimsku cestu kojom je povezan s nedalekim rimskim vojnim logorom na Gardunu kod Trilja (ant. *Tilurium*), odnosno antičkim naseljem na području samoga Trilja (*Pons Tiluri*). Izgradnja ceste koja se na natpisu CIL III, 3201 = 10159 + 3198b = 10156b spominje kao cesta *a Salonis ad Hedum castel(lum) / Daesitiatum* datirana je na osnovi carske titulature u vrijeme cara Tiberija u 20./21. god. po. Krista.⁴⁸ Ona je vodila od Salone prema Tiluriju i dalje prema unutrašnjosti provincije Dalmacije.⁴⁹ Navedenu cestu *Tabula Peutingeriana* (5,3 – 6,1) bilježi kao *Salona – Argentaria*,⁵⁰ a u blizini nalazišta Velić ona je potvrđena dvama natpisima i zabilježenim segmentima ceste. Riječ je o građevinskom natpisu CIL III, 3202 iz Trilja, koji navodi da je u vrijeme cara Komoda 184. god. obnovljen most na Cetini, te miljokazu CIL XVII/4, 326, koji je postavljen u vrijeme cara Maksimina Tračanina 236. god. Trasa ceste potvrđena je spurilama između Trilja i Velića u Vedrinama⁵¹ i u Čačvini⁵² te u nastavku sjeveroistočno od Velića u Tijarici.⁵³ S obzirom na blizinu važne prometnice, nalazište Velić vrlo vjerojatno treba promatrati u kontekstu te prometnice.

Preliminarni rezultati opravdavaju nastavak arheoloških istraživanja i iskopavanja na donedavno nepoznatom nalazištu u Veliću kod Trilja.

⁴⁷ Bubić 2015, 94–96.

⁴⁸ Abramić 1927, 151–152.

⁴⁹ Bojanovske 1974, 133–191, Karta II i V.

⁵⁰ CIL XVII/4, 177–186.

⁵¹ Ballif 1893, 25; Bojanovski 1974, 152–155; Milošević 1998, 288, br. 512. Šipići.

⁵² Gudelj 2000, 154.

⁵³ Ballif 1893, 25; Bojanovske 1974, 152–155; Milošević 1998, 271 br. 472. Omrčenove staje.

KRATICE

CIL III – *Corpus Inscriptionum Latinarum, Inscriptiones Aegypti, Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici, partes 1 et 2*, Berlin 1873–1902.

LITERATURA

- Ballif 1893 Ph. Ballif, *Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina. Theil 1*, Wien 1893.
- Basler 1960 Đ. Basler, „Bazilika u Oborcima – Arheološka problematika i konzervatorski zahvat“, *Naše starine* 7, Sarajevo 1960, 59–72.
- Belošević 1989 J. Belošević, „Prethodni izvještaj o rezultatima istraživanja lokaliteta „Crkvina“ u selu Galovac kod Zadra“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 28, 1988/1989, Zadar 1989, 71–82.
- Belošević 1990 J. Belošević, „Osvrt na rezultate istraživanja lokaliteta „Crkvina“ u selu Galovac kod Zadra u 1989. godini“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 29, 1989/1990, Zadar 1990, 231–239.
- Belošević 1992 J. Belošević, „O rezultatima istraživanja lokaliteta „Crkvina“ u selu Galovac kod Zadra u 1990. godini“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 30, 1990/1991, Zadar 1992, 79–92.
- Belošević 1997 J. Belošević, „Osvrt na konačne ishode istraživanja položaja Crkvine u selu Galovac kod Zadra“, *Diadora* 18–19, Zadar 1997, 301–333.
- Belošević 1998 J. Belošević, „Il complesso dell’architettura paleocristiana a Crkvina di Galovac nei pressi di Zadar“, u: N. Cambi – E. Marin (ur.), *Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju, Split – Poreč, 25.9.–1.10.1994. Dio 3*, Split 1998, 69–104.
- Bojanovski 1964 I. Bojanovski, „Kasnoantičke grobnice na svod u Čitluku i njihova prethodna konzervacija“, *Naše starine* 9, Sarajevo 1964, 103–122.
- Bojanovski 1974 I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji = (Dolabellae systema viarum in Provincia Romana Dalmatia)*, Djela XLVII, Sarajevo 1974.
- Bojanovski 1980–1981 I. Bojanovski, „Kasnoantička bazilika u Vrbi na Glamočkom polju“, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, n. s., 35–36, Sarajevo 1980–1981, 195–211.
- Brøndsted 1928 J. Brøndsted, „La basilique des cinq martyrs à Kapljuč“, u: *Recherches à Salone*, I, Copenhague 1928, 33–186.
- Bubić 2015 V. Bubić, „Terenski pregled lokaliteta kod Velića“, u: I. Alduk – D. Tončinić (ur.), *Istraživanja u Imotskoj krajini. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 29, Zagreb 2015, 91–101.
- Bubić 2016 V. Bubić, *Tipologija i topografija kasnoantičkih grobova u arheološkom krajoliku srednje Dalmacije*, doktorski rad, Zagreb 2016.
- Bužanić et al. 2017 D. Bužanić – D. Dunjko – B. Glavinić – K. Ivak – A. Manhard – J. Šekrst – I. Vidović, „Mapiranje arheološkog nalazišta Velić 2014. – 2016.“, *Fragmenti* 5, Zagreb 2017, 45–64.

- Cambi – Gamulin – Tonković 1999 N. Cambi – A. Gamulin – S. Tonković, *Starokršćanska bazilika u Zmijavcima*, Split – Zmijavci 1999.
- Demicheli – Jurčević 2011 D. Demicheli – A. Jurčević, *Izviješće o rezultatima arheološkog pregleda provedenog na području između Jabuke i Velića kod Trilja u 2011. godini*, podneseno Ministarstvu kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Splitu.
- Dyggve – Egger 1939 E. Dyggve – R. Egger, *Forschungen in Salona III. Der altchristliche Friedhof Marusinac*, Wien 1939.
- Egger 1926 R. Egger, *Forschungen in Salona II. Der altchristliche Friedhof Manastirine*, Wien 1926.
- Gudelj 2000 Lj. Gudelj, "Utvrda Čačvina. Rezultati arheoloških istraživanja 1992.–1996.", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III., 27, Split 2000, 153–182.
- Gudelj 2006 Lj. Gudelj, *Od svetišta Mitre do Crkve sv. Mihovila. Rezultati arheoloških istraživanja kod Crkve sv. Mihovila u Prološcu Donjem – Postranju (1986. – 1997. godine)*, Split 2006.
- Gudelj 2011 Lj. Gudelj, *Crkvine, Cista Velika*, Split 2011.
- Jurčević 2007 A. Jurčević, „Kasnoantičko i srednjovjekovno groblje na lokalitetu Crkvine u Klapavicama“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 34, Split 2007, 249–265.
- Kirigin *et al.* 1987 B. Kirigin – I. Lokošek – J. Mardešić – S. Bilić, „Salona 86/87“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 80, Split 1987, 7–56.
- Maršić – Gudelj – Lozo 2000 D. Maršić – Lj. Gudelj – M. Lozo, „Crkvine, Cista Velika. Izviješće o arheološkim istraživanjima 1992. – 1999. godine“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 27, Split 2000, 115–28.
- Medini 1987 J. Medini, „Zavjetni žrtvenik iz Galovca“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 26, 1986–1987, Zadar 1987, 125–139.
- Miličević-Capek 2009 I. Miličević-Capek, „Novi nalazi kasnoantičkih grobnica na svod u Donjoj Hercegovini“, *Archaeologia Adriatica* 3, Zadar 2009, 223–236.
- Milošević 1998 A. Milošević, *Arheološka topografija Cetine*, Split 1998.
- Nikolajević 1969 I. Nikolajević, „Kasnoantičke presvođene grobnice u srednjovjekovnoj crkvenoj arhitekturi Bosne i Hercegovine“, u: A. Benac (ur.), *Simpozijum Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena*, Sarajevo 1969, 217–226.
- Paškvalin 1959 V. Paškvalin, „Dva nalaza kasnoantičkih grobova na svod i kratak osvrt na dosadašnje nalaze tih grobnih kamera na teritoriju Bosne i Hercegovine“, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, n. s., 14, Sarajevo 1959, 140–160.
- Paškvalin 1970 V. Paškvalin, „Prilog datiranju ranokršćanskih bazilika Bosne i Hercegovine“, u: V. Miroslavljević – D. Rendić-Miočević – M. Suić (ur.), *Adriatica praehistorica et antiqua: zbornik radova posvećen Grgi Novaku*, Zagreb 1970, 667–687.
- Šlaus *et al.* 2013 M. Šlaus – M. Novak – V. Vyroubal – Ž. Bedić – J. Perić Peručić, *Rezultati antropološke analize ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Velić kraj Trilja. Stručni izvještaj*, Zagreb 2013.

- Šlaus *et al.* 2018 M. Šlaus – V. Vyroubal – Ž. Bedić – A. Adamić, *Rezultati antropološke analize osteološkog materijala s nalazišta Velić. Stručni izvještaj EP – 290 – 11/18*, Zagreb 2018.
- Tončinić – Demicheli 2013 D. Tončinić – D. Demicheli, „Velić“, *Hrvatski arheološki godišnjak* 10/2013, Zagreb 2014 [2017], str. 622–624.
- Tončinić *et al.* 2014 D. Tončinić – D. Demicheli – D. Bužanić – D. Dunjko – B. Glavinić – A. Manhard, „Velić“, *Hrvatski arheološki godišnjak* 11/2014, Zagreb, u pripremi.
- Tončinić *et al.* 2015 D. Tončinić – M. Sanader – M. Vuković – D. Bužanić – D. Dunjko – B. Glavinić – A. Manhard, „Velić“, *Hrvatski arheološki godišnjak* 12/2015, Zagreb, u pripremi.
- Tončinić *et al.* 2016 D. Tončinić – M. Sanader – M. Vuković – D. Bužanić – B. Glavinić – K. Ivak – J. Šekrst – I. Vidović, „Velić“, *Hrvatski arheološki godišnjak* 13/2016, Zagreb, u pripremi.
- Tončinić *et al.* 2017 D. Tončinić – M. Sanader – V. Matijević – M. Vuković, „Velić“, *Hrvatski arheološki godišnjak* 14/2017, Zagreb, u pripremi.
- Tončinić *et al.* 2018 D. Tončinić – M. Sanader – V. Matijević – M. Vuković, „Velić“, *Hrvatski arheološki godišnjak* 15/2018, Zagreb, u pripremi.
- Tončinić *et al.* 2019 D. Tončinić – M. Sanader – V. Matijević – M. Vuković, „Velić“, *Hrvatski arheološki godišnjak* 16/2019, Zagreb, u pripremi.

DOMAGOJ TONČINIĆ

THE UNKNOWN ARCHAEOLOGICAL SITE VELIĆ IN THE VICINITY OF TRILJ

This paper shows preliminary results of the archaeological excavations conducted at Velić site, located several kilometres northeast from Trilj. The site had been unknown to the archaeological community until a resident of Velić brought it into the spotlight in 2011. After an introductory inspection of the terrain, following by its archaeological survey, the existence of a partially unearthed vaulted tomb with remains of a human skeleton has been ascertained. It was further established that the area around the tomb contains remains of a larger number of structures of undefined purpose. After its entry into the Register of Cultural Goods of the Republic of Croatia, the site undergoes archaeological excavations over a period of 2013–2019. During that time, remains of a building with a rectangular floor plan, containing a semi-circular apse on its east side and tomb in the north chamber, were inspected. The entire building can be roughly dated to the Late Antiquity period and interpreted as an early Christian tomb chapel. Archaeological survey and mapping of the entire site have ascertained the existence of other structures in the chapel surroundings.

Keywords: *Velić, Trilj, Tilurium, Late Antiquity, early Christianity, vaulted tomb*

